

MUZEY FONDLARI: SAQLASH, TADQIQ ETISH VA NAMOYISH QILISH TAMOYILLARI

Sherzod Radjabov

Termiz arxeologiya muzeyi bo'lim mudiri.

Bekpo'latova Maxbuba

Muzey bosh mutaxassisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20616540>

Annotatsiya. Mazkur maqolada muzey fondlarining jamiyat hayotidagi o'rni, tarixiy va madaniy merosni saqlashdagi ahamiyati hamda eksponatlarni saqlash, tadqiq etish va namoyish qilish tamoyillari ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, muzey fondlarini shakllantirish, ularni ilmiy ro'yxatga olish, restavratsiya qilish va zamonaviy texnologiyalar asosida muhofaza etish masalalari tahlil qilingan. Muzey fondlari orqali xalqning moddiy va ma'naviy merosi kelajak avlodlarga yetkazilishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Muzey, muzey fondi, eksponat, kolleksiya, restavratsiya, konservatsiya, madaniy meros, tarixiy manba, ilmiy tadqiqot, ekspozitsiya, katalog, saqlash tizimi.

Muzeylar insoniyat tarixini, madaniyatini va ma'naviy merosini saqlab qoluvchi muhim ilmiy-ma'rifiy maskanlardan biri hisoblanadi. Har bir muzeyning asosiy boyligi uning fondidir.

Muzey fondlari tarkibida tarixiy hujjatlar, arxeologik topilmalar, etnografik buyumlar, san'at asarlari, numizmatik kolleksiyalar va boshqa noyob eksponatlar jamlanadi. Ushbu boylıklar xalqning o'tmishi, urf-odatları va madaniy taraqqiyotini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda muzey fondlarini saqlash va ularni ilmiy asosda o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki tarixiy buyumlarning noto'g'ri saqlanishi ularning yemirilishiga olib keladi. Shu sababli muzeyshunoslik sohasida eksponatlarni konservatsiya qilish, restavratsiya qilish va zamonaviy texnologiyalar yordamida muhofaza etish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Maqolaning maqsadi muzey fondlarining ahamiyati, ularni saqlash va tadqiq etish usullari hamda ekspozitsiyalarda namoyish qilish tamoyillarini ilmiy tahlil qilishdan iborat.

Muzey fondi tushunchasi va uning mohiyati: Muzey fondi — muzey tomonidan yig'ilgan, saqlanayotgan va ilmiy jihatdan o'rganilayotgan barcha tarixiy-madaniy boylıklar majmuasidir. Fondlar muzey faoliyatining markaziy qismi bo'lib, ular ilmiy, ma'rifiy va tarbiyaviy vazifalarni bajaradi. Muzey fondlari odatda quyidagi turlarga bo'linadi: asosiy fond; yordamchi ilmiy fond; almashinuv fondi; vaqtinchalik saqlov fondlari. Asosiy fond tarkibiga tarixiy va badiiy jihatdan qimmatli bo'lgan asl eksponatlar kiradi.

Yordamchi fond esa ilmiy tadqiqot va ko'rgazmalar uchun xizmat qiluvchi materiallardan tashkil topadi. Muzey fondlari xalq tarixining moddiy dalili hisoblanadi. Har bir eksponat o'z davrining siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotini aks ettiradi. Shu sababli fond materiallari tarixchilar, arxeologlar, san'atshunoslar va etnograflar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Muzey fondlarini shakllantirish manbalari: Muzey fondlarini boyitish turli manbalar orqali amalga oshiriladi. Jumladan:

- arxeologik qazilmalar;
- etnografik ekspeditsiyalar;
- tarixiy hujjatlar; aholining sovg'alari;
- xarid qilish;
- ilmiy ekspeditsiyalar natijalari.

Arxeologik qazishmalar davomida topilgan buyumlar muzey fondlarini boyitishda alohida ahamiyatga ega. Masalan, qadimgi shahar xarobalaridan topilgan sopol buyumlar, tangalar va mehnat qurollari tarixiy davrni o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Etnografik ekspeditsiyalar esa xalqning urf-odatlarini, milliy kiyimlari, hunarmandchilik buyumlari va turmush tarzini aks ettiruvchi eksponatlarni yig'ishga xizmat qiladi.

Muzey fondlarini ilmiy ro'yxatga olish: Muzey fondidagi har bir eksponat ilmiy jihatdan ro'yxatga olinadi. Bu jarayon eksponatning kelib chiqishi, davri, materiali, hajmi va tarixiy qiymatini aniqlash imkonini beradi. Ro'yxatga olish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- eksponatni qabul qilish;
- inventar raqami berish;
- ilmiy tavsif yozish;
- katalogga kiritish;

fotosuratga olish. Ilmiy pasport eksponat haqidagi barcha ma'lumotlarni o'zida mujassam etadi. Bu esa buyumning tarixiy ahamiyatini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

Muzey fondlarini saqlash tamoyillari: Eksponatlarni saqlash muzey faoliyatining eng mas'uliyatli yo'nalishidir. Tarixiy buyumlarning uzoq muddat saqlanishi uchun maxsus sharoit yaratiladi.

- Saqlashning asosiy tamoyillari:
- harorat va namlikni nazorat qilish;
  - yorug'lik me'yorini saqlash;
  - biologik zararlardan himoya qilish;
  - mexanik shikastlanishning oldini olish;
  - yong'in xavfsizligini ta'minlash.

Qog'oz hujjatlar va matolar yuqori namlik ta'sirida yemirilishi mumkin. Metall buyumlar esa zanglashga moyil bo'ladi. Shu sababli har bir eksponat turi uchun alohida saqlash usuli qo'llaniladi.

Muzey omborlari zamonaviy ventilyatsiya tizimlari bilan jihozlanadi. Bundan tashqari, eksponatlar maxsus shkaf va vitrinalarda saqlanadi.

Restavratsiya va konservatsiya ishlari: Restavratsiya — eksponatning asl ko'rinishini tiklash jarayoni. Konservatsiya esa buyumni mavjud holatda saqlab qolishga qaratilgan tadbirlar majmuasidir.

- Restavratsiya ishlari quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:
- eksponat holatini o'rganish;

zararlanish sabablarini aniqlash;
kimyoviy va mexanik tozalash;
mustahkamlash;
tiklash ishlari.

Bu jarayon yuqori malakali mutaxassislar tomonidan bajariladi. Noto'g'ri restavratsiya tarixiy buyumning asl qiyofasiga zarar yetkazishi mumkin.

Muzey fondlarini raqamlashtirish jarayoni XXI asrda axborot texnologiyalarining rivojlanishi muzey faoliyatiga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Hozirgi kunda ko'plab muzeylarda eksponatlarni raqamlashtirish ishlari olib borilmoqda. Raqamlashtirish jarayoni eksponatlarning elektron nusxalarini yaratish, ularni maxsus ma'lumotlar bazasiga joylashtirish va internet orqali foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Raqamlashtirishning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:
eksponatlar haqidagi ma'lumotlarni uzoq muddat saqlash;
ilmiy tadqiqotlar uchun qulaylik yaratish;
xalqaro ilmiy almashinuvni rivojlantirish;
noyob buyumlarni virtual shaklda namoyish qilish;
eksponatlarning yo'qolishi yoki shikastlanishining oldini olish.

Elektron kataloglar yaratish orqali muzey fondlaridagi buyumlar haqida to'liq ma'lumot olish mumkin bo'ladi. Bu esa muzeylarning ilmiy salohiyatini yanada oshiradi. Muzey fondlari va xalqaro hamkorlik Bugungi kunda muzeylar o'rtasidagi xalqaro hamkorlik muhim ahamiyat kasb etmoqda. Turli davlat muzeylari o'zaro ko'rgazmalar tashkil etadi, ilmiy tajriba almashadi va restavratsiya sohasida hamkorlik olib boradi. UNESCO tomonidan madaniy merosni muhofaza qilish bo'yicha ko'plab dasturlar amalga oshirilmoqda. Ushbu tashkilot muzey fondlarini asrash va tarixiy boyliklarni noqonuniy olib chiqilishining oldini olishga katta e'tibor qaratadi.

Xalqaro hamkorlik natijasida:
muzey mutaxassislarining malakasi oshadi;
zamonaviy saqlash texnologiyalari o'rganiladi;
qo'shma ilmiy loyihalar amalga oshiriladi;
ko'rgazmalar orqali xalqlar o'rtasida madaniy aloqalar mustahkamlanadi.

Muzey fondlarida xavfsizlik masalalari Muzey fondlarini himoya qilish eng dolzarb vazifalardan biridir. Chunki tarixiy eksponatlar noyob va qayta tiklab bo'lmaydigan boylik hisoblanadi. Shu sababli muzeylarda kuchli xavfsizlik tizimlari joriy etiladi. Xavfsizlik choralariga quyidagilar kiradi: videokuzatuv tizimlari; yong'inga qarshi uskunalari; signalizatsiya vositalari; maxsus qo'riqlash xizmati; eksponatlarni sug'urtalash. Ayniqsa, oltin buyumlar, qadimiy qo'lyozmalar va nodir san'at asarlari alohida himoya ostida saqlanadi.

Zamonaviy muzeylarda biometrik nazorat tizimlari ham qo'llanilmoqda.

Muzey fondlarini tadqiq etish: Muzey fondlari ilmiy tadqiqotlarning muhim manbai hisoblanadi. Olimlar eksponatlar asosida tarixiy voqealar, xalq madaniyati va san'at taraqqiyotini o'rganadilar.

Tadqiqot yo'nalishlari:

tarixiy tahlil;
san'atshunoslik tadqiqotlari;
arxeologik tahlil;
etnografik tadqiqotlar;
laboratoriya tekshiruvlari.

Masalan, qadimgi tangalar orqali iqtisodiy aloqalar va savdo yo'llari o'rganiladi.
Kulolchilik buyumlari esa xalq hunarmandchiligi taraqqiyotini ko'rsatadi.

Muzey eksponatlarini namoyish qilish tamoyillari: Muzey ekspozitsiyasi eksponatlarni tomoshabinlarga ilmiy va estetik jihatdan namoyish qilish usulidir. Ekspozitsiya tashkil etishda quyidagi tamoyillarga amal qilinadi: tarixiy ketma-ketlik; mavzuviy yondashuv; ilmiy aniqlik; estetik bezak; interaktiv usullardan foydalanish. Bugungi kunda zamonaviy muzeylarda multimedia vositalari, elektron monitorlar va audio gidlar keng qo'llanmoqda. Bu esa tashrif buyuruvchilarning qiziqishini oshiradi. O'zbekistonda mustaqillik yillarida muzeylarga katta e'tibor qaratildi. Yangi muzeylar tashkil etildi, mavjud fondlar boyitildi va restavratsiya markazlari faoliyati kengaydi.

Bugungi kunda O'zbekiston tarixi davlat muzeyi, Temuriylar tarixi davlat muzeyi va Termiz arxeologiya muzeyi kabi muzeylar yurtimiz tarixini o'rganishda muhim ilmiy markaz sifatida faoliyat yuritmoqda. Muzey fondlarini raqamlashtirish ishlari ham bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Elektron kataloglar yaratish orqali eksponatlar haqidagi ma'lumotlarni saqlash va ulardan foydalanish imkoniyati kengaymoqda. Muzey fondlari yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Tarixiy eksponatlar orqali o'quvchilar ajdodlar hayoti va milliy qadriyatlar bilan yaqindan tanishadilar. Muzeylarga uyushtiriladigan ekskursiyalar yoshlarning tarixga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Ayniqsa, qadimiy qo'lyozmalar, qurol-aslahalar va xalq amaliy san'ati buyumlari katta tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, Muzey fondlari xalqning tarixiy va madaniy merosini saqlovchi bebaho xazina hisoblanadi. Ularni ilmiy asosda saqlash, tadqiq etish va namoyish qilish jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Muzey fondlari orqali o'tmish va bugun o'rtasida ma'naviy bog'liqlik vujudga keladi. Zamonaviy texnologiyalarni muzey faoliyatiga joriy etish eksponatlarni yanada samarali saqlash imkonini bermoqda. Ayniqsa, raqamlashtirish ishlari tarixiy boyliklarni kelajak avlodlarga yetkazishda katta ahamiyat kasb etadi. Kelgusida muzey fondlarini boyitish, ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish muzeyshunoslik sohasining muhim vazifalaridan biri bo'lib qoladi. Muzey fondlari insoniyatning ko'p asrlik tarixiy, madaniy va ma'naviy merosini o'zida mujassam etgan bebaho boylik hisoblanadi. Muzey fondlarida saqlanayotgan har bir eksponat xalqning o'tmishi, turmush tarzi, urf-odatlar, san'ati va ilmiy taraqqiyoti haqida muhim ma'lumot beradi. Shu sababli muzey fondlarini asrash, ilmiy jihatdan o'rganish va keng jamoatchilikka yetkazish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Maqola davomida muzey fondlarining shakllanish jarayoni, ularni saqlash va ilmiy ro'yxatga olish tamoyillari, restavratsiya hamda konservatsiya ishlari, eksponatlarni tadqiq etish va namoyish qilish usullari atroflicha tahlil qilindi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, muzey fondlari nafaqat tarixiy buyumlarni saqlash joyi, balki ilmiy tadqiqotlar olib boriladigan, yosh avlodni ma'naviy tarbiyalaydigan va jamiyat madaniy hayotiga xizmat qiladigan muhim ilmiy-ma'rifiy markazdir. Muzey fondlarining asosiy vazifalaridan biri tarixiy eksponatlarni tabiiy va sun'iy zarar yetkazuvchi omillardan himoya qilishdir. Harorat, namlik, yorug'lik va biologik ta'sirlar nazorat qilinmasa, eksponatlar o'zining tarixiy qiymatini yo'qotishi mumkin. Shu sababli zamonaviy muzeylarda maxsus saqlash texnologiyalari, laboratoriyalar va xavfsizlik tizimlari joriy etilmoqda.

Ayniqsa, restavratsiya va konservatsiya ishlari tarixiy buyumlarning asl holatini saqlab qolishda muhim o'rin tutadi.

Bugungi kunda axborot texnologiyalarining rivojlanishi muzey fondlari faoliyatiga ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Eksponatlarni raqamlashtirish, elektron kataloglar tuzish va virtual muzeylarni tashkil etish orqali tarixiy merosni keng targ'ib qilish imkoniyati paydo bo'ldi.

Bu esa nafaqat mahalliy, balki xalqaro miqyosda ham muzey fondlaridan foydalanish imkoniyatini kengaytirmoqda. Virtual platformalar yordamida dunyoning turli mamlakatlaridagi tadqiqotchilar va foydalanuvchilar muzey eksponatlari bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo'lmoqda. Shuningdek, muzey fondlari yosh avlodni vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga hurmat va tarixiy xotiraga sadoqat ruhida tarbiyalashda katta ahamiyatga ega.

Muzeylarga uyushtiriladigan ekskursiyalar, ko'rgazmalar va ilmiy-ma'rifiy tadbirlar yoshlarning tarix va madaniyatga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Ayniqsa, ajdodlardan qolgan noyob eksponatlar milliy o'zlikni anglashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Muzey fondlari turizm va iqtisodiyot rivojiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tarixiy eksponatlarga boy muzeylar xorijiy sayyohlarni jalb etib, mamlakatning xalqaro nufuzini oshiradi. Shu bois muzey fondlarini boyitish va ularni zamonaviy talablar asosida rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Kelgusida muzey fondlari faoliyatini yanada takomillashtirish uchun zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, malakali mutaxassislarni tayyorlash hamda eksponatlarni raqamlashtirish ishlarini jadallashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, tarixiy va madaniy boyliklarni noqonuniy olib chiqilishidan himoya qilish, ularni ilmiy asosda saqlash va yosh avlodga yetkazish barcha muzeylar oldidagi ustuvor vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Umuman olganda, muzey fondlari millatning tarixiy xotirasi va ma'naviy boyligini aks ettiruvchi noyob manba hisoblanadi. Ularni asrab-avaylash, ilmiy jihatdan o'rganish va kelajak avlodlarga yetkazish har bir jamiyatning muqaddas burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent, 2008.
2. Fayziyev T. *Muzeyshunoslik asoslari*. Toshkent, 2015.
3. Abdullayev N. *Madaniy meros va muzeylar faoliyati*. Toshkent, 2018.
4. Boynazarov F. *O'zbekiston muzeylari tarixi*. Toshkent, 2012.
5. Sodiqov Q. *Muzey fondlarini saqlash texnologiyasi*. Samarqand, 2020.

6. O‘zbekiston Respublikasining “Muzeylar to‘g‘risida”gi Qonuni.
7. UNESCO Cultural Heritage Protection Materials. Paris, 2019.
8. Mirzayev A. *Tarixiy eksponatlarni restavratsiya qilish usullari*. Toshkent, 2017.
9. Axmedov B. *Arxeologik merosni muhofaza qilish*. Toshkent, 2016.
10. Rasulov H. *Muzey ekspozitsiyasini tashkil etish*. Toshkent, 2021.